

हुड्केलीको परिचय, परम्परा र विषय

बद्री शर्मा बिनाडी (पिएच.डी)

सारसंक्षेप

प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेखमा नेपाली लोकवार्ताको महत्वपूर्ण पक्ष हुड्केली अर्थात् भारतको सैद्धान्तिक अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा हुड्केलीको परिचय, नामकरण र विभिन्न विद्वानहरूले हुड्केलीलाई लोकनाटक, लोकगाथा र लोककाव्य भनी अध्ययन गरेकाले उपर्युक्त विधाहरूबारे सैद्धान्तिक परिचय दिई हुड्केलीलाई लोककाव्यका रूपमा चिनाउने प्रयत्न गरिएको छ । त्यसैगरी हुड्केलीको परम्परा र विषयका सम्बन्धमा यथेष्ट प्रकाश पारी निष्कर्ष दिइएको छ ।

पृष्ठभूमि

कालीकर्णाली क्षेत्र अर्थात् वर्तमान संरचनाका आधारमा कर्णाली प्रदेश र ७ नं. प्रदेश लोकसंस्कृतिका दृष्टिले महत्वपूर्ण प्रदेश रहेका छन् । यहाँको भाषा, कला र संस्कृतिले नेपाली संस्कृतिलाई समृद्ध बनाउँदै विश्वमा परिचित गराउँदै आएका छन् । यहाँका लोकनृत्य, लोकगीत र लोककाव्यहरू लोकजीवनका हुकहुकीका रूपमा रहेका पाइन्छन् । छैटी होस् वा विवाह व्रतवन्ध होस् अथवा अन्त्येष्टि संस्कार सम्पन्न गर्दा होस् मेलाजात्रा होउन् वा चाडपर्व र सामूहिक श्रमिक कार्य सम्पन्न गर्दा होस् लोकजीवनको गलाबाट कुनै न कुनै साङ्गीतिक अभिव्यक्ति सुनिएको हुन्छ । दुःखपूर्ण र कष्टकर अनि अभावको जीवनलाई पनि रसिलो र हँसिलो तुल्याउँदै सफल र सार्थक तुल्याउन प्रयत्नशील रहेका हुन्छन् । त्यसैले यहाँ असंख्य लोकगीत लोककथाहरू रहेका पाइन्छन् । यसप्रकारका लोकरचना सिर्जनाहरूको भण्डारका रूपमा रहेको उक्त विधाहरूमध्ये हुड्केली पनि प्रमुख विधाका रूपमा रहिआएको छ ।

हुड्केलीको परिचय

हुड्केलीलाई यहाँको लोकजीवनले कहीं भारत, कहीं भणा र कहीं भारता भनेको सुनिन्छ । यी नामहरू रहनुका पछाडि केही कारणहरू रहेका छन् । हुड्कोमा एली प्रत्यय लागेर बनेको हुड्केली भन्नुको अर्थ सम्पादनका क्रममा हुड्को (डमरुका आकारको र त्यसभन्दा अलिक ठुलो बाजा विशेष)लाई बजाइने हुँदा हुड्केली भनिएको हो । तर यज्ञराज उपाध्यायका मतमा भने हुँण जाति विशेषका मानिसले बजाउने जो सर्वप्रथम भारतकोवाट आई अछाममा बसेका उक्त जातिको बसोबास गर्ने गाउँलाई हुमितोला भनिएको बुझिन्छ (२०७२) भनेका छन् । यसैगरी हुड्को बाजा बजाएर प्रस्तुत गरिने सबै खाले लोकरचनालाई हुड्केली भनिदैन । कतिपय गीतहरूलाई समेत हुड्को बजाउँदै गाएको सुनिन्छ ।

भारत वा भारता चाहि महाभारतका पात्रहरू भै यसमा पनि शूरवीरहरूका वीरतापूर्ण कार्यमा आधारित कथा हुने भएकाले भारत भनिएको बुझिन्छ । यसको अर्को नाम भणा: पनि हो । यसको अर्थ भनाइसँग सम्बन्धित रहेको बुझिन्छ किनभने प्राकृत भाषामा भण् धातु रहेको पाइन्छ भने भणा शब्द 'भट्' शब्दको अपभ्रंश पनि हुन सक्ने तथ्यलाई नकार्न सकिदैन । 'भट्' शब्दको अर्थ वीर/योद्धा हुन्छ । हुड्केलीका पात्रहरू सबै शूरवीर हुने भएकाले भणा भनिएको बुझिन्छ । उपर्युक्त सबै नामहरू सार्थक नै देखिन्छन् ।

हुड्केली वीररसप्रधान लोककाव्य हुन् । लोकसाहित्यका अध्येताहरूले लोकनाटक, लोकगाथा र कतिपयले लोककाव्य भनेर अध्ययन गरेको पाइन्छ । यस सन्दर्भमा जीवेन्ददेव गिरिले - भारत, बालन, नचरी, धाटु, सोरठी, मारुनी आदि नेपाली लोकनाटकका रूपमा प्रसिद्ध छन् । (२०७२:२२२) भनेका छन् । भने मोहनराज शर्मा र खगेन्द्र लुइँटेलले

लाकवार्ता विज्ञान र लोकसाहित्य नामक पुस्तकमा भारतका नाट्यरूपान्तरण देखिएको भनी उल्लेख गरेका छन् (२०६३:४४४) यस्तै एकाध अध्येताहरूले भुवानाच, पुतलानाच, हुड्केली नाच भनेर नाचको श्रेणीमा राखेको पनि पाइन्छ ।

विद्वानहरूका उपर्युक्त विचारहरूबारे अध्ययन मनन गर्दा नाटक र नाचका सम्बन्धमा चर्चा गर्नु आवश्यक देखिन्छ । दुबैका विचारमा- मानव जातिको विकासक्रमका साथसाथै भाषाको उत्पत्तिपूर्व वाचिका भित्र मानिसले विभिन्न हाउभाउका माध्यमबाट अर्थात् शारीरिक क्रिया नै प्रमुख थिए । मानिसको मन बुद्धिमा कुनै भाव प्रबल रूपमा प्रकट हुन खोज्दा अङ्ग प्रत्यङ्गमा हलचल प्रारम्भ भयो त्यो हलचल विभिन्न भावावेग भिन्नाभिन्नै क्रियामा व्यक्त भएको हुनुपर्छ (२०१ ई २९) सामान्यतया लोकनाच के हो ? भन्ने प्रश्नको उत्तरमा हामी भन्छौं- लोकमा लोकद्वारा गरिने प्रचलित नाचलाई लोकनाच भन्ने गर्दछौं जो परम्परागत हुन्छ, र परम्परागत शैलीमै हस्तान्तरण हुन्छ । यस आधारमा हुड्केलीलाई परम्परागत नाच नै भन्न सक्छौं किनभने परम्परागत रूपमै प्रचलित हस्तान्तरित हुने गर्छ । यस सम्बन्धी युरोपेली धारणाअनुसार लोकनाच कृषिसभ्यता र कृषिजीवनसँग गाँसिएको देखिन्छ भने अमेरिकाली धारणामा कुनै एक विशेषतामा समानता वा सहभागिता देखाउने जातीय समूहसँग मिलेको देखिन्छ भने फ्रान्सेली प्रयोग अनुसार लोकनाच भनेको असम्पन्न समूह अकुलीनहरूको विशेषतायुक्त शैलीको नाच हो दिवस २०७२ :२२६) तर होयर वर्गले लोकनाचलाई केही वैज्ञानिक रूपमा परिभाषित गरेका छन् । उनका विचारमा प्रथमतः लोकनाच सामुदायिक जीवनको अभिन्न अङ्ग हुन्छ भने दोस्रो अस्तित्वमा त्यो प्रायोगिक रूपमा सामुदायिक जीवनको अभिन्न अङ्ग रहदैन (P.P.60.3132) यस परिभाषाले लोकनाच सामूहिक सम्पत्तिका रूपमा रहेपनि पछि गएर सीमित रुचि राख्ने व्यक्तिहरूको सम्पत्ति हुन पुग्दछ भन्ने कुरातर्फ सङ्केत गर्दछ । पूर्वमा लोकनाट्य परम्परा आचार्य भरतमुनिभन्दा पहिले सबै किसिमका नाटकलाई लोकनाट्य भनिएको बुझिन्छ ती पनि लिखित नाटकहरूलाई ।

लोकनाटक भन्नाले लोकको आफ्नै नियम र परम्परा अनुसार लोकद्वारा प्रदर्शित हुने जसको मूल आधार सामाजिक संरचनाको अन्तर्द्वन्द्वमै विकसित हुँदै आएका देखिन्छन् । (दुबे : २२१:२९) । यस आधारमा हुड्केलीको विषयवस्तु निश्चय नै सामाजिक अन्तर्द्वन्द्व बहुधा राजनैतिक द्बन्द्वमा आधारित रहेका पाइन्छन् । लोकनृत्यबाट विकसित हुँदै आएका लोकनाटक पृथक् विधाका रूपमा स्थापित भएको छ । लोकनाटक भन्नाले लोकजीवनको कथावस्तुलाई लिएर लोकमै नाटकको जस्तै पूर्वतयारीबिना कुनै खास अवसरमा कुनै जाति, लिङ्ग, उमेर समूहकाले प्रस्तुत गरिनेलाई बुझाउँछ । यस आधारमा नै हुड्केलीलाई लोकनाटकको संज्ञा दिइएको बुझिन्छ । हो, हुड्केलीमा अवश्य नै नृत्य हुन्छ अनि नाटकभै संवाद पनि हुन्छ तर नृत्यको मात्रा कम र संवाद एकालापीय अर्थात् प्रस्तोता स्वयम् एकैले संवाद गर्दछ र त्यो वर्णनात्मक शैलीको हुने भएकाले ठ्याम्मै नाटकको जस्तै संवाद भन्न सकिदैन अनि नृत्यको अंश पनि न्यूनमात्रामा पाइन्छ । कुनै खुसीको सन्दर्भ आउँदा मात्र नृत्यात्मक अभिव्यक्त गर्ने भए तापनि नृत्य नै भन्न सकिने अवस्था पनि देखिदैन ।

अब लोकगाथा सम्बन्धी परिभाषा दिई तिनको परिचय दिनु सान्दर्भिक देखिन्छ । लोकगाथा शब्द प्राचीन वैदिककालदेखि नै प्रचलित रहिआएको पाइन्छ । त्यसवेला यज्ञको शुभमूर्तमा गाथावाचन गर्ने परम्परा रहेको पाइन्छ र यस्ता गाथाहरू वेदसँग असम्पृक्त धार्मिक गाथाहरू हुने गर्थे (वराल, २०५५:२५८-२५९) । प्राचीन भारतवर्षमा सम्मिलित गाथाचक्र रहेका पाइन्छन् । त्यसवेला देवगाथा, भक्तिगाथा वीरगाथा र प्रेमगाथा प्रवृत्ति गाथाचक्र रहेका पाइन्छन् । देवीदेवताको स्तुति वन्दनाका रूपमा गाइने लघुआकारका देवगाथा र अहिले नेपाली समाजमा दमाई, गाइने आदि जातिले भै प्राचीनकालमा गन्धर्व, किन्नर र गाथिनहरूले गाउने वीरगाथाहरूको आन्तरिक संरचनामा लामो समयपछि सामान्य विचलन आउने गरेको देखिन्छ । प्राचीनकालमा वेदमा समाविष्ट नभएका धार्मिक गीत भनी बुझिने भए तापनि आज गाथा भन्नाले भारत, चैत, साँगिनी कर्खा र प्रेमपरक गीतहरू भन्ने बुझाउँछ । बृहद् नेपाली शब्दकोशमा गाथा भन्नाले जनसमूहबीच श्रुतिपरम्परामा जीवित नृत्य र कथात्मकता समेत भएका राष्ट्रिय गौरव वा

वीरगान एवम् महत्वपूर्ण घटनाको गीत्यात्मक वर्णन भन्ने बुझिन्छ । (त्रिपाठी र अन्य २०४२ : ११८८) । यसैगरी संस्कृत हिन्दीको कोश अनुसार- परम्परादेखि लोकले गाउँदै आएको गीत आप्टे १९ ८८४) हो भने इन्साइक्लोपिडिया ब्रिटानिकामा रचयिता अज्ञात, साधारण आख्यान र सरल मौखिक परम्पराका निम्ति उपयुक्त र ललितकलाका सूक्ष्मताबाट रहित शैलीको नाम गाथा भनिएको छ ।

अंग्रेजीमा गाथालाई ब्यालेड (Balled) भनिन्छ । ब्यालेडको अर्थ हो- नृत्यका साथ गाइने गीत, विशेषलाई बुझाउँछ । गुमरले लोकगाथा गीतमा भनिएको कथा र अवैयक्तिक सामग्री भएको गेय पद्य हो भने सिजाविकले पनि आख्यानात्मक गीतलाई लोकगाथाको संज्ञा दिएका छन् ।

नेपाली लोकसाहित्यका कतिपय अध्येताहरूले पनि पूर्वीय साहित्यशास्त्र कै अनुसरण गरी भारत, साँगीनी, कर्खा , चैत प्रभृति लोक रचनाहरूलाई लोकगाथाको संज्ञा दिएको पाइन्छ । यस क्रममा धर्मराज थापा र हँसपुरे सुवेदीको नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना (२०४२) नामक पुस्तकमा मोतीलाल पराजुलीले नेपाली लोकगाथाको सङ्कलन वर्गीकरण र विश्लेषण (२०४१) जयराज पन्तले पनि आफ्नो लघु अनुसन्धान र लेख तथा कार्यपत्रहरूमा लोकगाथा शब्दलाई स्थान दिएको पाइन्छ र आत्माराम भट्टले बैतडीमा प्रचलित पौराणिक चैतहरूलाई सङ्कलन गरी आफ्नो शोधपत्र बैतडेली पौराणिक लोकगाथाहरूको अध्ययन (२०५२) मा लोकगाथा भनेर चिनाएको पाइन्छ । यसरी लोकसाहित्यका अध्ययन परम्परालाई नियाल्दा धेरैजसो अध्येताहरूलाई लोकगाथा नै भनेर अध्ययन गरेको पाइन्छ भने कतिपय विद्वानहरूले लोकगाथा र लोककाव्यलाई समानार्थी शब्दका रूपमा अर्थ्याएका छन् ।

यस क्रममा देवकान्त पन्त (२०३२) डोटेली लोकसाहित्य नामक ग्रन्थमा चैत, चाँचरी भारतलाई लोककाव्यको संज्ञा दिएका छन् भने प्रदीप रिमाल (२०२८) कर्णाली लोकसंस्कृति नामक पुस्तकमा ऐतिहासिक अथवा पौराणिक कथामा आधारित वीर पुरुषहरूका गाथा वा जीवनीबारे गाइने लामालामा गीतलाई लोककाव्य भन्न सकिन्छ भन्दै, साइमलको साइको चाँचरी, राराको पैकेलो सोभन साइको विलाप आदिलाई लोककाव्य वा गाथाका उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरिएको भेटिन्छ । बासुदेव त्रिपाठी र अन्य नेपाली कविता भाग ४ नामक पुस्तकमा नेपाली कविताको पृष्ठभूमिकालीन लोकधाराका उत्तरार्धमा भेटिएका पुराना, मौखिक लोकसामाग्रीलाई तीन भागमा बाड्दै भारतलाई कवितात्मक प्रारूप भनिएको छ (२०५३ : १०३)

समयको अन्तरालसँगै लोकगाथा र लोककाव्यका विभाजनका रेखाहरू कोर्दै लोककाव्य सम्बन्धी सिद्धान्तहरू पनि प्रतिपादन भइसकेकाले वर्तमान सन्दर्भमा यी दुवै विधाहरूलाई समानार्थी रूपमा न अर्थ्याई छुट्टुछुट्टै विधाका रूपमा अध्ययन गर्ने परम्पराको विकास भइरहेको देखिन्छ । अतः लोककाव्यका अभिलक्षणहरूका सम्बन्धमा चर्चा गर्नु प्रासङ्गिक एवं सान्दर्भिक देखिन्छ । अंग्रेजी लोककाव्यलाई फोक इपिक (Folk epic) भनिन्छ । इपिकको अर्थ महाकाव्य भए पनि नेपाली समाजमा लोकमहाकाव्यको प्रचलन नभएपनि लोककाव्य भन्नु उपयुक्त देखिन्छ । लोकगाथा र लोककाव्यबीचका विभाजनको रेखा खिचन गाह्रो छ तापनि प्रस्तुति अर्थात सम्पादन प्रक्रियाका आधारमा लोककाव्यलाई चिनाउन सहयोग पुग्दछ । यसपूर्व अध्येताहरूले दिएका लोककाव्य सम्बन्धी अभिलक्षण उल्लेख गरिन्छ - ऐतिहासिक सन्दर्भ, राष्ट्रिय भावनाबाट प्रेरित भई शत्रुहरूसँग वीरतापूर्वक लड्ने वीरहरूको चरित्र प्रधान धार्मिक एवम् सांस्कृतिक महत्वका मौखिक रूपमै रहने र वाचन गरिने वर्णनात्मक लोकरचनाहरू लोककाव्य हुन (लर्ड, १९६०:५) । अझ लोककाव्यको उद्देश्य शैली र स्वरूपका सम्बन्धमा भनिएको छ - मौखिक कविताको प्रमुख उद्देश्य वाचन हो, यो मौखिक रूपमै रहने, रचिने र पुस्तौपुस्ता हस्तान्तरण हुने भएकाले त्रुटिहरू हुने, अतिशयोक्तिको प्रयोग अनि सामान्यतया अतिउच्च विशिष्ट शैलीयुक्त लामा र कतिपय छोट्टा कविताहरू पनि लोककाव्य हुन्छन् (पूर्ववत् पृ. ५-६) । लोककाव्यको परम्पराको प्राचीनताबारे लर्ड भन्छन् - संसारका प्रसिद्ध महाकाव्य पूर्वमा रामायण, महाभारत र पश्चिममा होमरका इलियड र ओडेसी लिखित रूपमा आउनुपूर्व मौखिक परम्परामा रहेका देखिन्छन् (१९६०:७) । यसै सन्दर्भमा हेडाज्यासनले पनि संसारमा दुई किसिमका लोककाव्यहरू रहेको चर्चा गर्दै राष्ट्रको प्रतिनिधित्व गर्ने राष्ट्रिय

काव्य र मानव तथा दानवबीचको लडाँइको सन्दर्भमा आधारित काव्यहरुलाई शाश्वतकाव्य भनेका छन् (१९६८, ११७:११९) ।

उपर्युक्त लोकनृत्य/लोकनाटक, लोकगाथा र लोककाव्य सम्बन्धी अभिलक्षणमा टेकेर अध्ययन गर्दा हुड्केलीलाई लोकनाटक लोकगाथा अथवा लोककाव्य के भन्ने ? यसबारे चर्चा गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । लोकनृत्य र लोकनाटकका सम्बन्धमा यसपूर्व नै चर्चा गरिएको छ, तापनि लोकनृत्यमा नृत्य प्रधान हुन्छ र कुनै विशेष समयमा नृत्य गरिन्छ भने लोकनाटकमा अभिनय र सम्वाद प्रमुख हुन्छ, दुई वा सो भन्दा बढी पात्रहरुको बीचमा सम्वाद र अभिनय हुन्छ । हुड्केलीमा एकजना मात्र पात्र हुने र ऊ नै वक्ता, हड्को वादक, पात्र अनुरूपको अभिनय र सम्वाद गर्ने अनि पद्यांशलाई लयका साथ वाचन गर्ने जस्ता सबै अभिभार प्रस्तोतामाथि नै रहन्छ तसर्थ लोकनाटक भन्न उपयुक्त देखिदैन ।

अब रह्यो, लोकगाथा र लोककाव्यमध्ये हुड्केली कुन विधा अन्तर्गत पर्न सक्छ ? यस बारे अध्ययन मनन गर्दा- एक प्रकारको आख्यानात्मक गीतलाई लोकगाथा भनिन्छ र जसमा नृत्य प्रमुख हुन्छ । यसो हेर्दा हुड्केली गीतिकाव्य नभएर गद्यपद्ययुक्त लोकरचना हो । संस्कृत साहित्यशास्त्रमा यस प्रकारका रचनालाई गद्यपद्यकाव्य अर्थात् चम्पूकाव्य भनिन्छ । यस आधारमा हुड्केलीलाई चम्पू लोककाव्यको संज्ञा दिन उपयुक्त देखिन्छ । 'गाथा' भन्नुको कारण वीरहरुको वर्णन हुनु र परम्परागत गाथा शब्दप्रतिको मोह रहेको बुझिन्छ । वास्तवमा भारत/हुड्केली लोकनाटक वा लोकगाथा नभई यसको भाषा र प्रस्तुतिलाई हेर्दा लोककाव्य भन्नु उपयुक्त देखिन्छ । अर्कातिर लोकनाटक र लोकगाथाका श्रोता नभएर दर्शक हुन्छन् त्यसमा नृत्य हुन्छ नृत्य भएको विधालाई नाटक भनिन्छ । लोकसाहित्यको वर्गीकरण, विभाजन र नामकरण गर्नुपूर्व लोकजीवनले के भन्ने गरेको छ, कसरी विभाजन गरेको छ र लोकजीवनले के नाम दिएको छ त्यसका कुनकुन आधार रहेछन् मनन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । उसैपनि पूर्वीय आचार्यहरुले काव्यलाई श्रव्य र दृश्य गरी दुई भागमा विभाजन गरेका छन् । नाटक दृश्य र अन्य विधाचाहिं श्रव्य विधा अन्तर्गत पर्दछन् । लोकजीवनले पनि भारतलाई हेर्नु नभनेर सुन्नु भनेको हुन्छ । यस आधारमा पनि हुड्केलीलाई लोकनाटक, लोकगाथा भन्नु भन्दा लोककाव्य भन्नु लोकजीवनको आशयप्रति पनि सम्मान हुन्छ ।

३. हुड्केलीको परम्परा

निश्चय नै हुड्केली कालीकर्णाली क्षेत्रमा बसोबास गर्ने लोकजीवनको संस्कृतिको महत्वपूर्ण पाटो हो, हाम्रो जीवनको उत्सवका क्षणमा यसको सम्पादन आवश्यक मानिन्छ । यसको प्रस्तुति, वाचन, शैली वेषभूषा जस्ता विषयले सबैलाई मन्त्रमुग्ध बनाउँछ । यसको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष हो यसमा पाइने ऐतिहासिक सन्दर्भ । हुड्केली यस समाजका गौरवगाथा हुन् जसले इतिहासका कयौं सन्दर्भहरुलाई मुखपरम्परामै सुरक्षित राख्न सफल भएका हुन् । यति महत्वपूर्ण विषय रहेका यी हुड्केली/भारतहरुको परम्पराबारे भने आजसम्म गहन अध्ययन नभइसकेकोले अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । सुरुसुरुमा लडाँइमा योद्धाहरुको उत्साह बढाउन र जनतालाई उत्साहित गर्न प्रशस्तिका रूपमा यी वीरगाथाहरु गाइने प्रचलन रहेको बुझिन्छ । कालान्तरमा विस्तारै मनोरञ्जन र अतीतको स्मृतिलाई जीवन्त राख्न यस प्रकारका लोककाव्यहरुको वाचन गर्न थालिएको अनुमान गर्न सकिन्छ । यिनको परम्पराबारे तिथिमिति किटान गर्न नसकिए पनि बद्रीदत्त पाण्डेका विचारमा सामन्ती व्यवस्थाको आरम्भ हुनुपूर्व नै हुड्केलीको परम्परा रहेको र सातौँदेखि सत्रौँ शताब्दीसम्म वीरकाव्यहरुको रचना भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् (१९९१-४३४) । यसैगरी बाह्रौँ शताब्दी अन्त्यतिर मोहम्मद गौरी र पृथ्वीराज चौहान बीच भएको लडाँइमा पृथ्वीराज चौहानको हारपछि मुगल सम्राट्को क्रूरतम व्यवहारबाट त्रसित भएका राजस्थान र गुजरातमा बसोबास गर्दै आएका कयौं हिन्दूहरु उत्तराञ्चलमा आएर बसोबास गरेको कुरा भारतीय इतिहासबाट बुझिन्छ । मुस्लिमहरुको आक्रमण निकै समयसम्म पनि नरोकिएपछि उत्तराञ्चलबाट आफ्नो धर्म र संस्कृतिको रक्षाका लागि डोटी प्रदेश र अन्य पूर्वसम्म बसाइँ सडैँ आएको पाइन्छ । यस आधारमा भारत हुड्केलीको परम्परा लामो भएपनि मूलतः कत्यूरी वंशीय राजाहरुको शासन र प्रभावपछि नै आज

सुनिने हुड्केलीहरुको विषयवस्तु बारे अध्ययन गर्दा वि.सं.१२औं शताब्दीदेखि मध्यकालीन डोटी राजाको अन्तिम समयसम्म मान्न सकिन्छ । यसैगरी पूर्णप्रकाश नेपाल यात्रीले सङ्कलन गरी प्रकाशमा ल्याइएको जितारी मल्ल - जालन्धरी मल्लको भारत को रचनाकाल वि.सं. १२८४ देखि १३२२ सम्म अनुमान गरिएको छ । (यात्री २०४१ :५९) । यता रानी मौलाको भारतको सन्दर्भ राजा पिरतामदेवसँग सम्बन्धित रहेको र यिनको शासनकाल कुमाउँका राजा सालदेव विशालदेवका समकालीन अनुमान गरिन्छ । पिरतामदेव डोटी राजवंशावलीमा ३५ औं कच्युरी शासक मानिन्छन् । पिरताम देवलाई विरमदेव भनेको पनि पाइन्छ ।

लालीसाउनको भारतमा राजा पहाडी शाहीको अन्याय अत्याचार सहन नसकी लाली साउनका छोराहरुले पहाडी शाहीसँग लडाइ गरी राजालाई मार्नु जस्ता सन्दर्भहरुले तत्कालीन शासनसत्ता र शासकहरुका प्रवृत्तिहरुलाई स्पष्ट रूपमा औल्याइएको छ । त्यसैगरी डोटी र कुमाउका राजाहरुबीच भएका लडाइँका थुप्रै सन्दर्भहरु भारतका विषयवस्तु बन्न पुगेका छन् । यस्तै तत्कालीन समाज शासकहरुको अन्याय अत्याचारबाट ग्रस्त सामाजिक अवस्था नियाल्न सकिन्छ । शवदुवा सिं कार्कीको छोरा सकराम सिं कार्की जन्मेकै दिन राजाको छोरा जन्मेको र हर्षबहाइमा शब्दसिंह कार्की दरबारमा नआउँदा राजाले उनलाई चारलाख दण्ड तिर्नु अन्यथा छोरा सकराम सिं कार्कीलाई मार्ने छु भन्नु जस्ता सन्दर्भले समन्ती शासकहरुको चरित्रलाई छर्लङ्ग्याएको बुझिन्छ । यसैगरी पुर्चौली रनिविष्टको भारतमा रनिविष्ट भरकोइला रानीको सौन्दर्यबाट मुग्ध भएर अर्काले वरण गरेकी कन्यालाई पँधेराबाटै अपहरण गरेर लगेको सन्दर्भले तत्कालीन समाजमा बलपूर्वक अपहरण गरी पत्नी बनाउने प्रचलन रहेको समेत बुझिन्छ । यसरी तत्कालीन शासक, टाँठाबाठा र बलियाहरुका प्रवृत्तिहरु नै हुड्केलीका विषय बन्न पुगेका पाइन्छन् ।

हुड्केलीका विषयवस्तु

हुड्केली लोककाव्यका थुप्रै विशिष्टताहरु लोकप्रिय विषयका रूपमा जीवित छन् । यहाँ प्रचलित रानीमौलाको भारत, सकरामकार्कीको भारत, उदाछापलाको भारत, नैनाकठायतको भारत, छियामिया कठायतको भारत, पुर्चौली रनिविष्टको भारत, लाली साउनेको भारत, राजा जितारी मल्ल जालधरी मल्लको भारत जस्ता हुड्केलीहरुको विषयवस्तुको अध्ययन गर्दा एकातिर तत्कालीन शासन व्यवस्थाका स्वरूप, शासन व्यवस्थाको आधार, राज्यराज्यबीचको लडाइ, शासक र शासितबीचको सङ्घर्ष, कुटनीतिक चाल तथा तत्कालीन समाज र संस्कृति देख्न सकिन्छ ।

जीवन्तताले नै काव्यलाई चीरस्थायी बनाउँछ । मध्यकालमा भुरेटाकुरे राजाहरुको प्रभुत्व रहेको र तिनले आफ्नो राज्य विस्तारका लागि राज्यमा रहेका अनेकौ वीरहरुलाई संरक्षण दिने र उनीहरुबाट आफ्नो अभीष्ट पूरा गर्ने र सो अभीष्ट पूर्ण भए पछि षडयन्त्रमूलक ढङ्गले तिनै वीरहरुलाई मार्न लगाउने गरेको बुझिन्छ । ती वीरहरुलाई सधैं संरक्षण दिइरहँदा आफ्नै गाथगादी ताक्न सक्छन् भन्ने त्रसित मानसिकताका कारण यसो गर्न पुग्छन् । त्यसैगरी कतिपय पाइकहरुलाई सित्तोवित्तो उठाउन मुक्तियारी दिएर पठाएका व्यक्तिहरु राजा कमजोर भएको अवस्थामा सित्तोवित्तो नबुझाई आफै खाने गरेबाट उत्पन्न द्वन्द्वले हत्याहिंसालाई निम्त्याएको देखिन्छ । नैनाकठायतको भारतले यसै विषयलाई प्रष्ट्याएको छ यसैगरी तथाकथित सामन्तहरु कुनै सुन्दरी कन्यालाई देखेर भगाएर उठाएर लैजाने जस्ता सामान्त प्रवृत्तिलाई औल्याएको पाइन्छ । पुर्चौलीरनि विष्टको भारतको विषयवस्तु यसै विषयमा आधारित रहेको छ ।

निष्कर्ष

गाथा शब्द वैदिककालदेखि नै प्रचलनमा रहेको र त्यसवेला त्यसप्रकारका गीत वा गाथा गायकहरुलाई गाथिन भन्ने गरेको बुझिन्छ, र समयको अन्तरालसँगै पूर्वमा ऐतिहासिक, पौराणिक जुनसुकै विषयवस्तुमा आधारित आख्यानात्मक लोकरचनाहरुलाई लोकगाथा भन्ने शब्द प्रयोग गरिदै आएको पाइन्छ । उता पश्चिममा यस प्रकारका गीतहरुलाई

‘ब्यालेड’ भनिएको पाइन्छ । तर पश्चिममा नृत्यको मात्रा अधिक भएका लोकरचनाहरूलाई ब्यालेड भनियो । आज अध्ययन अनुसन्धानकै परिणामस्वरूप अभिनयात्मक गीतहरूलाई अंग्रेजीमा फोकइपिक र नेपाली त्यसकै समानार्थी शब्द लोककाव्य शब्द प्रयोग गर्नु उचित ठानियो निश्चय नै लोकगाथा र लोककाव्य बीचका सीमारेखा कोर्नु गाह्रो भए तापनि यी दुबैलाई छट्याउने अभिलक्षणहरू पर्याप्त भएकाले नेपालको काली/कर्णाली क्षेत्र । र भारतको उत्तराञ्चलमा प्रचलित भारत/हुङ्केली प्रभृति आख्यानात्मक लोकरचनाहरूलाई लोककाव्य भन्नु समीचीन देखिन्छ । यी लोककाव्यहरूको विषयवस्तुबारे अध्ययन गर्दा सामाजिक र ऐतिहासिक सन्दर्भमा आधारित रहेका र यिनले स्थानीय भाषा संस्कृति र इतिहासका कतिपय सन्दर्भहरूलाई सुरक्षित राखेकाले यिनको महत्व केवल मनोरञ्जनका दृष्टिले मात्र नभई भाषिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक दृष्टिले समेत महत्वपूर्ण रहेका देखिन्छन् ।

सन्दर्भ सामग्री

१. ज्यासन, हेडा (१९९३ ई) इण्डियन एण्ड युरो अफ्रिकन एशियन एपिक ट्रेडिसन ।
२. पन्त जयराज (२०५२) उदाह्यपलाको भारत, प्रज्ञा अंक १४, काठमाण्डौं ने.रा.प्र.प्र।
३. पराजुली कृष्ण प्रसाद (२०५७) नेपाली लोकगीतको आलोक, काठमाण्डौं, विणा प्रकाशन ।
४. पराजुली मोतिलाल (२०४९) नेपाली लोकगाथा, पोखरा, तारादेवी पराजुली
५. पोखरीया देवी सिंह (१९९४ ई) कुमाउनी भाषा साहित्य और संस्कृति, अल्मोडा, अल्मोडा बुक डिपो
६. बन्धु चूडामणि (२०५७) नेपाली लोकसाहित्य, काठमाण्डौं, एकता बुक्स ।
७. थापा, धर्मराज र हंशपुरे सुवेदी (२०४२) नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना, काठमाण्डौं, त्रि.वि. पा.वि. केन्द्र ।
८. रिमाल, प्रदीप (२०२८).कर्णाली लोकसंस्कृति (भाग ४) काठमाण्डौं, ने.रा. प्र.प्र
९. लर्ड ए.वि.,(१९६० ई) द सिङ्गर अफ द टेल्स, क्याम्ब्रिज मास हार्डबर्ड स्टडिज ।
१०. यात्री, पूर्णप्रकाश नेपाल (२०४१) भेरी लोकसाहित्य, काठमाण्डौं, ने.रा.प्र.प्र. ।
११. शर्मा, बद्री बिनाडी (२०७४) लोककाव्य भारतको अध्ययन, काठमाण्डौं, पुष्प र पृथु विनाडी ।
१२. ————— (२०६४) डोटेली चैतको संकलन र विश्लेषण, (विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध), कीर्तिपुर त्रि.वि ।
१३. त्रिपाठी, बासुदेव र अन्य (२०५३) नेपाली कविता (भाग ४) ललितपुर, साभा प्रकाशन
१४. दिवस, तुलसी (२०६३) नेपाली लोकनाच अवधारणा र प्रवृत्तिगत विशेषता लोकवार्ता विमर्श, काठमाण्डौं, नेपाली लोकवार्ता तथा संस्कृति परिषद् ।